

ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ В КОНТЕКСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ЙОГО З КОНСТИТУЦІЙНИМ ПРАВОМ НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ

LEGAL NATURE OF THE RIGHT TO APPLY TO AN ADMINISTRATIVE COURT IN THE CONTEXT OF ITS RELATIONSHIP WITH THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO JUDICIAL PROTECTION

Осіпов Ю.В., здобувач

Науково-дослідний інститут публічного права

Статтю присвячено дослідженню правової природи права на звернення до адміністративного суду шляхом співставлення та встановлення правових зв'язків з конституційним правом на судовий захист.

Визначено, що право на судовий захист виступає як суб'єктивне конституційне право та водночас конституційна гарантія реалізації інших прав і свобод, що в процесі своєї реалізації трансформується в міжгалузеве поняття, адже механізм його реалізації визначається відповідним процесуальним галузевим законодавством. Процесуально-правовий зміст права на судовий захист розкривається через адміністративно-процесуальні правовідносини, які виникають у разі звернення особи до адміністративного суду та характеризується сукупністю процесуальних обставин реалізації такого права. Водночас звернення до адміністративного суду не гарантує задоволення вимог в аспекті отримання захисту як матеріально-правового аспекту цього права, що свідчить про тісний взаємний зв'язок матеріально-правового та процесуально-правового аспектів права на судовий захист. До моменту конкретного волевиявлення особи у вигляді звернення до суду можна вести мову про потенційний характер права на судовий захист, оскільки без конкретної реалізації цього права воно залишиться декларацією. З моменту реалізації права на судовий захист у конкретній формі судочинства (з моменту звернення до адміністративного суду), дане право можна охарактеризувати як таке, що має характер фактичний. В процесі своєї практичної реалізації конституційне право на судовий захист трансформується в «право на захист в адміністративному судочинстві» або ж «право на звернення до адміністративного суду за захистом», яке, в свою чергу, реалізується через «право на звернення до адміністративного суду» шляхом пред'явлення адміністративного позову.

Зроблено висновок, що право на звернення до адміністративного суду – самостійне суб'єктивне процесуальне право, механізм реалізації якого врегульований нормами КАС України та зумовлений низкою нормативно передбачених умов та передумов і здійснюється особою, права, свободи чи законні інтереси якої було порушено, шляхом активних процесуальних дій, направлених на порушення діяльності адміністративного суду з метою здійснення правосуддя в адміністративній справі щодо захисту прав, свобод та законних інтересів у сфері публічно-правових відносин.

Ключові слова: право на судовий захист, право на захист в адміністративному судочинстві, право на звернення до адміністративного суду, адміністративне судочинство, адміністративний позов.

The article is devoted to the study of the legal nature of the right to apply to an administrative court by comparing and establishing legal connections with the constitutional right to judicial protection.

It was determined that the right to judicial protection acts as a subjective constitutional right and at the same time a constitutional guarantee of the implementation of other rights and freedoms, which in the process of its implementation is transformed into an inter-branch concept, because the mechanism of its implementation is determined by the relevant procedural branch legislation. The procedural and legal content of the right to judicial protection is revealed through the administrative and procedural legal relations that arise when a person applies to an administrative court and is characterized by a set of procedural circumstances for the realization of such a right. At the same time, an appeal to an administrative court does not guarantee the satisfaction of requirements in the aspect of obtaining protection as a material-legal aspect of this right, which indicates a close mutual connection between the material-legal and procedural-legal aspects of the right to judicial protection. Until the moment when the individual manifests his will in the form of an appeal to the court, it is possible to talk about the potential nature of the right to judicial protection, since without concrete realization of this right, it will remain a declaration. From the moment of realization of the right to judicial protection in a specific form of judicial proceedings (from the moment of applying to the administrative court), this right can be characterized as having a factual nature. In the process of its practical implementation, the constitutional right to judicial protection is transformed into the «right to protection in administrative proceedings» or the «right to appeal to an administrative court for protection», which, in turn, is realized through the «right to appeal to an administrative court» through presentation of an administrative lawsuit.

It was concluded that the right to appeal to an administrative court is an independent subjective procedural right, the mechanism of which is regulated by the norms of the Civil Code of Ukraine and conditioned by a number of legally stipulated conditions and prerequisites and is exercised by the person whose rights, freedoms or legitimate interests have been violated, through active procedural actions aimed at disrupting the activity of the administrative court in order to administer justice in an administrative case regarding the protection, rights, freedoms and legitimate interests in the field of public legal relations.

Key words: the right to judicial protection, the right to protection in administrative proceedings, the right to apply to an administrative court, administrative proceedings, administrative lawsuit.

Постановка проблеми. У науковій літературі відмічається, що судовий захист – одна з найефективніших конституційно закріплених юридичних гарантій, важливий елемент захисту і поновлення порушених прав і свобод у конституційній правозахисній системі [1, с. 43]. Забезпечення обсягу конституційних гарантій прав громадян на судовий захист на основі принципу верховенства права є ознакою правової держави, виявом чіткого розмежування функцій між законодавчою, виконавчою й судовою гілками державної влади, встановленням системи стримувань і противаг, яка не дозволяє тій чи іншій гілці державної влади перевищувати свої повноваження. Цим підтверджу-

ється прихильність України до визнання міжнародно-правових норм щодо захисту прав людини і громадянина, викладених у Загальній декларації прав людини 1948 р. (ст. ст. 8, 10 Декларації) [2], Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ч. 1 ст. 6 Конвенції) [3] й Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. (ч. 3 ст. 2, ч. 1 ст. 14 Пакту) [4], що належать до міжнародних стандартів гарантування забезпечення ефективного судового захисту прав і основоположних свобод кожної людини [5, с. 13-14].

Право на судовий захист як одне із фундаментальних прав людини закріплюється на конституційному рівні.

Головним обов'язком держави згідно зі ст. 3 Конституції України [6] є утворення і забезпечення прав і свобод людини. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (ст. 8 Конституції України). Ст. 55 Конституції України визначає, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

Зазначені положення Основного Закону отримали подальший розвиток у ст. 5 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) [7], яка закріплює право на звернення до адміністративного суду і передбачає, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси і просити про їх захист.

Комплексний поліаспектний та міжгалузевий характер права на звернення до суду зумовлює досить широкий спектр наукових позицій з даної проблематики. Оскільки дане поняття є міжгалузевим інститутом, з'ясуванню його правової природи, особливостям реалізації приділяли увагу фахівці різних галузей права – конституційного, цивільного процесуального, кримінального процесуального, адміністративного процесуального права.

Дослідженню права на судовий захист в адміністративному судочинстві та права на звернення до адміністративного суду зокрема, приділялася увага такими вченими як Аракелян М., Бевзенко В., Біла-Тіунова Л., Гаврильців М., Гаран О., Гнап Д., Джафарова О., Закаленко О., Ківалов С., Кобилянський К., Ковалів М., Колпаков В., Константинов О., Котенко В., Куйбіда Р., Лученко Д., Неугодніков А., Нечитайло О., Осадчий А., Пасенюк О., Педько Ю., Перепелюк В., Поворознік М., Стахура І., Ульяновська О., Харитонова О., Швед Е. та багатьма іншими.

Разом з тим, аналіз норм вітчизняних та міжнародних правових актів свідчить про певну термінологічну невизначеність, нечіткість і непослідовність застосування понять, пов'язаних із захистом порушених прав і свобод людини і громадянина. Варто відмітити, що не лише в нормативно-правових актах, але й в юридичній літературі відсутня єдність наукової думки з приводу розмежування та співвідношення понять «право на судовий захист» та «право на звернення до суду», зокрема «право на звернення до адміністративного суду», що призводить не тільки до відсутності єдиного науково-теоретичного підходу до розуміння правової природи права на звернення до адміністративного суду, але і до розбіжностей в підходах правозастосовної діяльності.

Враховуючи наведене, метою даної статті є дослідження правової природи «права на звернення до адміністративного суду» шляхом співставлення та встановлення правових зв'язків з «правом на судовий захист».

Вклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку юридичної науки проблематика визначення змісту поняття «права на судовий захист» характеризується кількома підходами. Так наприклад, Шило О. визначає це право як конституційно-процесуальне право-гарантію, яке має абсолютний характер [8, с. 179]. Півненко Л. характеризує його як природне невідчужуване і таке, що за жодних умов не підлягає обмеженню конституційне право людини, яке гарантоване Конституцією України та міжнародно-правовими документами, суб'єктивне право людини на справедливе відновлення і судовий захист порушених конституційних прав із подальшим забезпеченням державою обов'язковості і невідворотності виконання судового рішення за будь-яких умов [9, с. 139]. Коровайко О. акцентує увагу, що специфічність цього права передусім полягає в тому, що воно одночасно є як безпосередньо невід'ємним особистим правом людини, так і гарантією дотримання інших її прав [10, с. 286]. При цьому автор зазначає, що без виділення процесуального

змісту цього права (порядку його реалізації) воно не може бути гарантовано само по собі та не може гарантувати захист інших прав людини [10, с. 287].

Наведене дає підстави зробити висновок, що гарантування та реалізація всіх інших прав та свобод людини фактично неможливі без належного забезпечення права на судовий захист. Отже, дане право виступає як універсальний засіб забезпечення та захисту, а також універсальна гарантія забезпечення інших прав та свобод людини і громадянина. Водночас відповідно до Основного Закону право на судовий захист гарантується державою як міра можливої поведінки особи, тобто виступає як суб'єктивне конституційне право.

Наведене узгоджується з позицією Конституційного Суду України: право на судовий захист є гарантією реалізації інших конституційних прав і свобод, їх утворення й захисту за допомогою правосуддя (абзац 8 підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 23 листопада 2018 року № 10-р/2018 [11]).

Бакірова І. вказує, що право на судовий захист закріплене в кожній формі судочинства, а процедури відрізняються тільки за сферою законодавства, під яку підпадають правовідносини, в котрих виникло порушення [12, с. 28]. Можна констатувати певну змістову тотожність сутності й значення права на судовий захист для процесуальних галузей права, але при цьому є певна специфіка його реалізації щодо відповідної юрисдикції [10, с. 286]. Варто також погодитися з думкою Завальнюк І., що право на судовий захист, як і кожне суб'єктивне право, має свою цінність лише в межах можливості його реалізації [13, с. 14]. В той же час, Джафарова О. доводить, що діяльність адміністративних судів спрямована на реалізацію конституційних гарантій забезпечення судового захисту прав і свобод людини і громадянина, прав та інтересів юридичних осіб, підвищення якості правосуддя, забезпечення справедливого судового розгляду у визначені законом строки [14, с. 8].

Отже, право на судовий захист виступає як суб'єктивне конституційне право та водночас конституційна гарантія реалізації інших прав і свобод, що в процесі своєї реалізації трансформуються в міжгалузеве поняття, адже механізм його реалізації визначається відповідним процесуальним галузевим законодавством. Тобто в межах нашого дослідження КАС України визначає механізм реалізації права на судовий захист в адміністративному судочинстві.

На цьому підґрунті слід зазначити про підхід до визначення «права на судовий захист» з позиції матеріально-правового та процесуально-правового аспектів. Прикладом дуалістичної позиції щодо поєднання цих аспектів є точка зору Лемак О. щодо структури судового захисту, яка містить інституціональні та процесуальні компоненти. Інституціональний аспект права на судовий захист на її думку містить такі компоненти як: а) доступ до суду, заснованого на законах; б) наділення суду належною компетенцією, що зумовлює суд визначати власну юрисдикцію і визначати критерії її самообмеження під час вирішення спорів про право; в) незалежність і безсторонність суду. Процесуальний аспект полягає у: а) вирішенні спорів про право; б) вирішенні справи у розумні строки; в) публічності процесу; г) рівності і змагальності сторін; г) обґрунтованості рішень; д) можливості оскарження рішень. [15, с. 8, 13].

Завальнюк І. розглядає право на судовий захист як сукупність правових можливостей, основними з яких є матеріальні та процесуальні. Матеріальний аспект права на судовий захист, по суті, є правовою можливістю поновити порушені права та отримати відповідну матеріальну компенсацію. Процесуальний аспект права на судовий захист загалом є правовою можливістю звертатися до судових органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів [13, с. 15].

Ми підтримуємо дуалістичний підхід до розуміння «права на судовий захист» та цілком погоджуємося із Ніколаєнко Я., який зазначає, що судовий захист знаходиться на межі матеріального і процесуального права, відображає діалектичний взаємозв'язок між собою різних галузевих сфер. Обидва значення, матеріально-правове та процесуальне, існують разом, однак відрізняються в залежності від того, що мається на увазі: кінцева мета процесу або використання засобів досягнення цієї мети. У першому випадку передбачається матеріально-правовий аспект, у другому захист розглядається як процесуальне явище [16, с. 49].

Для того, щоб реалізувати право на судовий захист необхідно звернутися до суду за таким захистом. Процесуально-правовий зміст права на судовий захист розкривається через адміністративно-процесуальні правовідносини, які виникають у разі звернення особи до адміністративного суду та характеризується сукупністю процесуальних обставин реалізації такого права. Водночас звернення до адміністративного суду не гарантує задоволення вимог в аспекті отримання захисту як матеріально-правового аспекту цього права, що свідчить про тісний взаємний зв'язок матеріально-правового та процесуально-правового аспектів права на судовий захист.

Враховуючи наведене, вважаємо за необхідне звернутися до роз'яснень Конституційного Суду України. У Рішенні від 25 грудня 1997 року № 9-зп суд роз'яснив, що ч. 1 ст. 55 Конституції України містить загальну норму, яка означає *право кожного звернутися до суду*, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. У резолютивній частині Рішення зазначається, що ч. 1 ст. 55 Конституції України треба розуміти так, що *кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку* [17]. Право на судовий захист передбачає і конкретні гарантії ефективного поновлення в правах шляхом здійснення правосуддя (Рішення Конституційного Суду України від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002) [18].

З наведеного вбачається, що Конституційний Суд України розуміє передбачену ч. 1 ст. 55 Конституції норму і як «право на судовий захист», і як «право на звернення до суду за захистом», що дозволяє визначати їх як рівнозначні, причому обидва формулювання на наше переконання передбачають наявність і матеріального, і процесуального аспектів.

В такому ж аспекті на наш погляд закріплена і норма ч. 1 ст. 5 КАС України: «Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, *звернутися до адміністративного суду*, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і *просити про їх захист*».

З метою подальшого обґрунтування цієї думки потрібно звернутися до аналізу попередніх редакцій КАС України.

Чинна ст. 5 КАС України «Право на звернення до суду та способи судового захисту» в першій редакції кодексу мала назву «Право на судовий захист» (ст. 6). Ч. 1 ст. 6 визначала – кожному гарантується право на захист його прав, свобод та інтересів незалежним і неупередженим судом. Така редакція статті діяла до 31.07.2010 р. В редакції від 03.08.2010 р. ст. 6 все ще має назву «Право на судовий захист», але ч. 1 уже визначає, що кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або інтереси. В редакції КАС України від 15.12.2017 р. ця стаття трансформується в ст. 5 «Право на звернення до суду та способи судового захисту» в її сучасному вигляді.

У свою чергу (так само в попередніх редакціях КАС України) глава 1 розділу III мала назву «Звернення

до адміністративного суду та відкриття провадження в адміністративній справі». Ст. 104 цієї ж глави визначала звернення до адміністративного суду саме як право (Стаття 104. Право на звернення до адміністративного суду). Ч. 1 ст. 104 визначала, що до адміністративного суду має право звернутися з адміністративним позовом особа, яка вважає, що порушено її права, свободи чи інтереси у сфері публічно-правових відносин. В редакції від 03.08.2010 р. глава 1 залишається з такою самою назвою як і в попередніх редакціях, а от ст. 104 вже має назву «Пред'явлення адміністративного позову». В редакції КАС України від 15.12.2017 р. змінюється структура кодексу, глава 1 «Звернення до адміністративного суду та відкриття провадження в адміністративній справі» трансформується в главу 2 «Відкриття провадження у справі», ст. 168 має назву «Пред'явлення позову».

Отже, підсумуємо наведене: 1) ст. 6 «Право на судовий захист» поступово трансформувалась в ст. 5 «Право на звернення до суду та способи судового захисту» в її чинній редакції; 2) глава 1 «Звернення до адміністративного суду та відкриття провадження в адміністративній справі» трансформувалась у главу 2 «Відкриття провадження у справі»; 3) ст. 104 «Право на звернення до адміністративного суду» трансформувалась у ст. 168 «Пред'явлення позову».

Маємо констатувати, що така кількість внесених змін до КАС України призвела до ще більшої невизначеності досліджуваних питань на теоретичному рівні, особливо враховуючи те, що дискусії з приводу визначення змісту, взаємозалежності та співвідношення таких понять як «право на судовий захист», «право на звернення до суду», «право на позов», «право на пред'явлення позову», «право на задоволення позову», «право на правосуддя» точаться ще з 50-х років минулого століття.

Враховуючи наведені правові позиції Конституційного Суду України та аналіз попередніх редакцій КАС України можемо зробити висновок, що по-перше, чинною ст. 5 КАС України змістовно передбачено саме «право на захист в адміністративному судочинстві» або ж «право на звернення до адміністративного суду за захистом» як похідне від конституційного права на судовий захист, по-друге «право на звернення до адміністративного суду за захистом» потрібно відрізнити від «права на звернення до адміністративного суду», яке є його процесуальною складовою.

Важливо окреслити, що «право на судовий захист» та «право на звернення до суду» – це самостійні суб'єктивні права котрі відрізняються одне від одного за суб'єктами, моментом виникнення та змістом. Конституційне право на судовий захист виникає з моменту народження та гарантується кожній особі, воно є невід'ємним і припиняється лише у результаті смерті особи. Окремі науковці відмічають, що воно існує до порушення регулятивних суб'єктивних прав [19, с. 53]; або що охоронний аспект права на судовий захист діє постійно і до виникнення юридичного факту (подання скарги), що породжує правовідносини [16, с. 49]. Хочемо акцентувати увагу, що за цих обставин воно не припиняється, а трансформується, зокрема (в межах нашого дослідження) у «право на захист в адміністративному судочинстві» або ж «право на звернення до адміністративного суду за захистом».

Що стосується права на звернення до адміністративного суду, у постанові Верховного Суду від 23 жовтня 2018 р. в адміністративній справі № А/569/16060/17 сформульовано правову позицію, за якою у визначенні моменту виникнення права на позов мають значення дві обставини: об'єктивна – наявність факту порушеного права, суб'єктивна – особа дізналася або повинна була дізнатись про факт порушення права [20]. Аналіз змісту норм ст. 122 КАС України та врахування викладеної правової позиції Верховного Суду дає підстави зробити висновок, що виникнення у громадянина права на звернення

до суду з адміністративним позовом за захистом своїх порушених прав, свобод або законних інтересів починається з дня, коли громадянин (позивач) дізнався або повинен був дізнатися про наявність такої обов'язкової ознаки оскаржуваного рішення (нормативно-правового акта чи індивідуального акта), дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень у нормативно-правовому регулюванні спірних правовідносин, як безпосереднє порушення ними його прав, свобод або законних інтересів у сфері публічно-правових відносин [5, с. 121].

Окрім того, конституційне право на судовий захист пов'язує громадянина та державу в цілому, а процесуальне право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав пов'язує заінтересовану в отриманні судового захисту особу з державним органом, що уповноважений здійснювати судову діяльність [19, с. 67].

Варто також звернути увагу на те, що можливість реалізувати «право на звернення до адміністративного суду», у тому числі доручати ведення справи представникові, залежить від наявності в особи адміністративної процесуальної дієздатності (ч.ч. 2–3 ст. 43 КАС України), «право на судовий захист» може реалізувати кожен, чий права або свободи порушено.

Що стосується суб'єктів реалізації зазначених прав потрібно також відзначити, що з аналізу ст. 55 Конституції України випливає, що право на судовий захист гарантується виключно фізичним особам: ст. 55 – права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Дана стаття розміщена у розділі II Конституції України, який має назву «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина». Згідно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої ст. 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99 [21] визначено: «В Конституції України ст. 58 міститься у розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», в якому закріплені конституційні права, свободи і обов'язки насамперед людини і громадянина та їх гарантії. Про це свідчить як назва цього розділу, так і системний аналіз змісту його статей та частини другої статті 3 Конституції України. ... Конституційний Суд України дійшов висновку, що положення частини першої ст. 58 Конституції України... стосується

фізичних осіб і не поширюється на юридичних осіб». Враховуючи розміщення ст. 55 саме у розділі II Конституції України зазначене трактування Конституційного Суду України стосується і цієї статті. При цьому суб'єктами реалізації права на звернення до адміністративного суду згідно чинного законодавства можуть бути як фізичні, так і юридичні особи.

Підсумовуючи наведене, можемо зробити такі **висновки**. Конституційне право на судовий захист та право на звернення до адміністративного суду знаходяться в безпосередньому тісному взаємозв'язку. Враховуючи складність і специфіку права на судовий захист, можна вести мову про його потенційний характер до моменту конкретного волевиявлення особи у вигляді звернення до суду, що підтверджує суб'єктивну природу цього права, оскільки по суті без конкретної реалізації цього права воно залишиться декларацією. Таке право безпосередньо надається і гарантується державою, але рішення стосовно його застосування чи незастосування належить особі шляхом її волевиявлення.

З моменту реалізації права на судовий захист у конкретній формі судочинства, в нашому випадку з моменту звернення до адміністративного суду, дане право можна охарактеризувати як таке, що має характер фактичний. В процесі своєї практичної реалізації конституційне право на судовий захист трансформується в «право на звернення до адміністративного суду за захистом» або ж «право на захист в адміністративному судочинстві», яке, в свою чергу, реалізується через «право на звернення до адміністративного суду» шляхом пред'явлення адміністративного позову. Водночас порядок реалізації права на звернення до адміністративного суду залежить від цілої низки обставин, які визначаються як умови та передумови права на звернення до адміністративного суду.

Проведений аналіз дає підстави визначити «право на звернення до адміністративного суду» як самостійне суб'єктивне процесуальне право, механізм реалізації якого врегульований нормами КАС України та зумовлений низкою нормативно передбачених умов та передумов і здійснюється особою, права, свободи чи законні інтереси якої було порушено, шляхом активних процесуальних дій, направлених на порушення діяльності адміністративного суду з метою здійснення правосуддя в адміністративній справі щодо захисту прав, свобод та законних інтересів у сфері публічно-правових відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адміністративне судочинство України: теорія та практика: монографія / кол. авт.; за заг. ред. О. М. Нечитайла. Київ: ВАІТЕ, 2015. 288 с.
2. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
5. Поворознюк М. Адміністративний позов як засіб реалізації прав громадян на судовий захист в публічно-правових відносинах: дис. ... кандидата юридичних наук: 12.00.07. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2019. 258 с.
6. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. ст. 141.
7. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 35–36. № 37. ст. 446.
8. Шило О. Право на судовий захист у системі основних прав людини. *Проблеми законності*. 2008. Вип. 99. С. 171–180.
9. Півненко Л. Проблемні аспекти реалізації права на судовий захист в умовах воєнного стану. *Нове українське право*. 2023. Вип. 1. С. 137–143.
10. Коровайко О. Сутність і зміст права на судовий захист у кримінальному судочинстві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3. С. 286–290.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 294, статті 326 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 23 листопада 2018 р. № 10-п/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-18#Text>
12. Бакірова І. Зміст конституційного права людини і громадянина на судовий захист. *Право України*. 2006. № 12. С. 23–28.
13. Завальнюк І. Поняття «право на судовий захист»: сучасні науково-теоретичні погляди. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2020. № 44. С. 14–16.
14. Джафарова О. В., Синицька Я. П. Судові рішення в адміністративному судочинстві: питання теорії та практики: моногр. Харків: Вид-во ХНУВС, 2014. 260 с.

15. Лемак О. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Х., 2014. 20 с.
16. Ніколаєнко Я. Поняття та зміст права на судовий захист: сучасний погляд. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. Вип. 8. С. 48–50.
17. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) 25 грудня 1997 року № 9-зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#n54>
18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України (справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб) від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-02#Text>
19. Полюк Ю. Право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав за цивільним процесуальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2019. 239 с.
20. Постанова Верховного Суду від 23 жовтня 2018 р., справа А/569/16060/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77361390>
21. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої ст. 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 9 лютого 1999 року № 1-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99#Text>